

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ УНР ТА РСФРР В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

orcid.org/0000-0001-5552-9073

кандидат історичних наук,

провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано висвітлення сучасними українськими вченими першої більшовицько-української війни (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.), яка почалася внаслідок конфлікту між УНР та РСФРР.

За добу незалежності України з'явилася чимала кількість наукових досліджень, присвячених цьому протистоянню. Це праці В. Верстюка, О. Бойко, Л. Гарчевої, В. Ешпанова, Я. Тинченка, В. Савченка, В. Солдатенка, С. Литвина, М. Ковальчука та ін. В цій історіографічній розвідці звернена увага на нові підходи та інтерпретації в працях вітчизняних вчених найважливіших подій цієї війни.

Досліджено, що в науковій літературі досить детально висвітлено причини першої радянсько-української війни та особливості перебігу подій в кінці 1917 р. – на початку 1918 р., а також важливі мотиви військових невдач національних формувань.

Стверджується, що більшість сучасних вітчизняних дослідників роблять висновок про неготовність УНР до війни. В їхніх працях аналізуються причини та наслідки конфлікту між В. Винниченком та С. Петлюрою, заходи останнього з розбудови української армії, його кроки щодо зміцнення обороноздатності України й підготовки до відсічі більшовицької агресії в листопаді – грудні 1917 р. Основну відповідальність за складну ситуацію, що склалася, вчені покладають на В. Винниченка як голову українського уряду, який не спромігся забезпечити оборону України і не підтримував заходи С. Петлюри з організації опору більшовицькому наступу.

Спірними у новітніх наукових працях залишаються питання неготовності УНР до війни з РСФРР, її витоки та початок, невдачі в справі створення національної армії. Різняться думки науковців щодо боєздатності військових сил, як українських, так і радянських, їх чисельного складу. Розбіжності у цифрах є досить суттєвими і потребують подальшого уточнення.

Ключові слова: війна; протистояння; УНР; РСФРР; дослідження; конфлікт; суперечності; Центральна Рада.

MILITARY AND POLITICAL CONFRONTATION BETWEEN THE UPR AND RSFSR IN THE MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Iryna KRASNODEMSKA

Candidate of Historical Sciences,

lead research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the coverage of the first Bolshevik-Ukrainian war (December 1917 – April 1918), which began as a result of the conflict between the UPR and the RSFSR, by modern Ukrainian scientists.

In the days of Ukraine's independence, a considerable amount of research on this confrontation appeared. These are the works of V. Verstiuk, O. Boiko, L. Harcheva, V. Yeshpanov, Ya. Tynchenko, V. Savchenko, V. Soldatenko, S. Lytvyn, M. Kovalchuk, and others. This historiographical exploration focuses on new approaches and interpretations in the writings of domestic scientists on the most important events of this war.

It has been investigated that the scientific literature has covered in great detail the causes of the first Soviet-Ukrainian war and the peculiarities of the events of late 1917, early 1918, as well as the more important motives for military failures of national formations.

The majority of modern domestic researchers are claimed to conclude that the UPR was not ready for war. Their works analyze the causes and consequences of the conflict between V. Vynnychenko and S. Petliura; the latter's measures to build the Ukrainian army; his steps to strengthen Ukraine's defense capability and prepare for the counteraction against the Bolshevik aggression in November–December 1917. Scientists lay the main responsibility for the difficult situation on V. Vynnychenko as the head of the Ukrainian government, who failed to secure Ukraine's defense and did not support S. Petliura's efforts to organize resistance to the Bolsheviks' offensive.

The questions of the UPR's readiness for the war with the RSFSR, its origins and beginning, failure in the creation of a national army remain controversial in the latest scientific works. The scientists disagree on the fighting capacity of the military forces, both Ukrainian and Soviet, and their numbers. These differences in figures are quite significant and require further clarification.

Key words: war; confrontation; UPR; RSFSR; research; conflict; controversy; Central Council.

Війни існували в історії людства завжди та були в центрі уваги керівників і військових. На жаль, і в Україні протягом ХХ ст. відбулося чимало різних війн і конфліктів. Одна із них, радянсько-українська (або більшовицько-українська) війна, розпочалася в грудні 1917 р. внаслідок протистояння Української Народної Республіки (УНР) з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою (РСФРР), пов'язаного насамперед з докорінними відмінностями у політиці, яку проводили Центральна Рада й більшовики.

Висвітленню питань про цей збройний конфлікт присвячені дослідження О. Бойко, В. Верстюка, Л. Гарчевої, В. Голубка, А. Рукаса, Я. Тинченка, М. Майорова, М. Ковальчука, Г. Савченка, С. Литвина, В. Солдатенка, В. Савченка, Я. Файзуліна, О. Щусь та ін. Але в історичній науці ще немає чітко визначених причин протистояння, наслідків і можливостей його уникнення. Це питання

залишається дискусійним. У цьому історіографічному огляді увага зосереджується на нових підходах та інтерпретаціях у працях вітчизняних вчених найважливіших подій цієї війни.

Військові сутички між Українською Центральною Радою (УЦР) та більшовиками були невідворотними, тому що більшовики взяли курс на встановлення радянської влади не тільки у Росії та Україні, але в усій Європі. Його розвиток, проте, був нелегким і довгим. Тож фактично з листопада 1917 р., незважаючи на бажання провідних українських політичних сил уникнути конфронтації з більшовиками, конфлікт поглиблювався, що і призвело до першої більшовицько-української війни.

У більшості наукових праць відзначається доволі млявий її початок. До середини грудня протистояння взагалі не сприймалося як війна між двома країнами, а лише «як сутичка між двома політичними силами» всередині однієї країни.

У «Нарисах історії Української революції» В. Верстюк наголошує, що «як тільки Центральна Рада від декларування своїх принципів перейшла до спроб втілити їх в життя, це зустріло протидію з боку більшовиків Петрограда. Після захоплення більшовиками Ставки верховного головнокомандувача, вони «побачили в Центральній Раді одного з реальних суперників у боротьбі за владу» [4, с. 219]. Проти неї була спрямована ціла серія політичних ударів. Насамперед розгорнулася ідеологічна війна, метою якої була дискредитація УЦР. Відзначається намагання керівництва УНР уникнути конфлікту з більшовицькою владою Росії та зазначається, що війна розпочалася у дуже несприятливий для України час – її територію заповнили частини колишньої російської армії, військові установи перебували у стані організаційного оформлення. До того ж не було усвідомлення глобальності цього конфлікту – ще 15 грудня Генеральний секретаріат не вірив у можливість розгортання війни з РСФРР.

На думку Я. Тинченка, перша більшовицько-українська війна виникла внаслідок протистояння двох ідей: національної та соціалістичної. Однак Раднарком причиною її виникнення вважав негнучку політику військового секретаря С. Петлюри. Спростовуючи це, вчений зауважує, що як наслідок політики С. Петлюри з'явилися IV Універсал і бодай перші українські гроші. Керівники УЦР, зокрема М. Грушевський та М. Порш, виявилися нездатними розв'язувати глобальні справи, а В. Винниченко, судячи з його споминів, був прихильником політики радянської влади [27, с. 3–4].

Наведену вище тезу про причини війни підтримує і В. Ешпанов, який,

аналізуючи витоки та перебіг протистояння між РСФРР та УНР в жовтні 1917 р. – березні 1918 р., дійшов висновку, що саме ідейні, а не соціально-класові розбіжності були засадничими в цьому зіткненні. На його думку, більшовики були прихильниками пролетарського інтернаціоналізму та світової революції, українські соціалісти наслідували національно-державницькі ідеї. УНР вважала Раднарком регіональним урядом Великої Росії. Генеральний секретаріат хотів, щоб він став одним із суб'єктів майбутньої федерації. Більшовики вважали свій уряд правонаступником Тимчасового уряду та сподівались поширити свою владу на всю Росію. Це і стало основною причиною конфлікту, а згодом і війни з Центральною Радою [15, с. 16].

Протягом листопада 1917 р. більшовицький Раднарком намагався усунути Центральну Раду від влади мирним шляхом: а) використовуючи економічну та політичну залежність від центру; б) силами місцевих більшовицьких організацій. На кінець листопада з'ясувалось, що встановлення радянської влади в Україні без втручання зовнішніх сил неможливе, – продовжує дослідник [15, с. 16].

Іншу точку зору щодо подій кінця 1917 р., причин конфлікту висловлює у своїх працях В. Солдатенко.

Зокрема, характеризуючи причини збройного протистояння між УНР та РСФРР, він вважає основною його підвалиною не політику РНК, а дії українських керманічів, які зрадили народні інтереси. Дослідник стверджує, що, на відміну від більшовицького курсу «утверджувати на своїй землі соціалістичний лад, будувати Українську радянську державу в спілці з росіянами, іншими народами», Центральна Рада

намагалася перетворити становище на свою користь, вдаючись до силових, репресивних методів боротьби [26, с. 186, 187, 192, 199, 201].

Полемізує В. Солдатенко і щодо дати початку війни. На його переконання, нею можна вважати не дату «Маніфесту...», до чого схиляються багато дослідників, а Постанову РНК від 30 грудня 1917 р., яка означала зміну тактики російського уряду. Незгода Центральної Ради розірвати відносини з О. Каледіним розглядалася як «безумовна підстава для воєнних дій проти Ради», встановився факт фіаско мирних перемовин і стверджувалося продовження громадянської війни [24, с. 46]. Весь грудень велися дипломатичні переговори між Центральною Радою та Раднаркомом з метою уникнення військового конфлікту, які з кінця місяця, за твердженням Я. Тинченка, були заморожені.

4 грудня 1917 р.¹ за підписом В. Леїна і Л. Троцького до Києва надійшов телеграфом «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». Проаналізувавши його, відзначимо, що в ньому в основному йшлося про функціонування Військового Секретаріату. Зокрема, і про передислокацію за наказом Генерального секретаріату УЦР українізованих частин до України, що призвело до дезорганізації фронту. Це не відповідало дійсності. Адже розкладу армії сприяли дії більшовиків, які свідомо руйнували армійський порядок для встановлення своєї влади на фронті. Роззброєння більшовізованих частин армії, які відкрито виступали проти української влади,

ультиматум називав діями, спрямованими проти радянської влади. Пропуск за взаємною угодою з Донським урядом генерала від кавалерії О. Каледіна донських козачих частин з фронту на Дон (і, відповідно, українських частин через територію Облaсті Війська Донського до України) більшовики вважали підтримкою «кадетсько-каледінської контрреволюції» [2]. Наразі Раднарком вимагав: припинити «дезорганізацію загального фронту» та «роззброєння радянських полків і робочої Червоної гвардії в Україні й повернути їм негайно зброю»; не пропускати війська з фронту на Дон; сприяти революційним військам у боротьбі «з кадетсько-каледінським повстанням» тощо. У разі невиконання радянський уряд Росії загрожував через 48 годин оголосити Українську Центральну Раду «в стані відкритої війни проти радянської влади в Росії і на Україні» [2].

Відомий громадсько-політичний діяч, публіцист і літературний критик С. Єфремов на сторінках часопису «Нова Рада» висловив обурення з приводу цього «надзвичайно нахабного і брехливого», на його думку, ультиматуму, в якому РНК «оповістила формальну війну УНР». «Територіально вся Україна єдину має думу й єдиними грудьми зустріне замах на свою волю. І треба тільки побажати, щоб ця одноставність виявилася не тільки територіально, а й соціально, щоб усі стани й класи людей на Україні, без різниці націй і поглядів, об'єдналися для оборони рідної землі й здобування кращої долі й собі, й цілій державі. Бо тільки тоді, коли вимететься більшовицьке сміття з хати, – можна буде думати про якийсь лад і спокій у державі. Це повинні зрозуміти всі люди на Україні, й єдиними грудьми стати біля українського правительства

¹ Дати в статті подаються за старим стилем, до прийняття в Україні григоріанського календаря в лютому 1918 р.

як єдиного також оборонця ладу і спокою» [14], – писав він.

Ультиматум Раднаркому засвідчив зміну політики більшовицького уряду Росії щодо УНР. Хоча переговорний процес тривав, з 9 грудня 1917 р. в Україні почали діяти революційні загони, послані за наказом РНК. Це означало початок військового втручання радянської Росії у внутрішні справи УНР. 5 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат дав офіційну відповідь РНК на його ультиматум. У ній справедливо зазначалося, що «неможливо одночасно визнавати право на самовизначення аж до відокремлення, в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу державі, яка самовизначилася! Генеральний секретаріат рішуче відкинув спроби РНК втрутитися в державне і політичне життя УНР» [4, с. 222].

На засіданні уряду УНР 15 грудня 1917 р. йшлося про невідготовленість України до відсічі наступу радянських російських військ. В. Винниченко не вірив у реальність повномасштабної війни і запропонував спочатку «спитати Раду Народних Комісарів, воює вона чи ні ... зажадати припинити військові дії в Україні, відкликати з України російське військо ...» [23, с. 23].

Розглянувши «Маніфест», 18 грудня 1917 р. міністри розцінили його як грубе втручання у внутрішні справи УНР та одноставно відмовилися виконувати висунуті в ньому вимоги. Відтак Раднарком ухвалив вважати Центральну Раду в стані війни з радянською Росією.

Секретарі-міністри УНР думали забезпечити Київ, розібравши залізницю і відрізавши Україну від Росії, домовитися із залізничниками не пропускати радянські війська або проголосити військове

становище і почати рішучу боротьбу проти більшовиків. С. Петлюра пропонував частинам УНР негайно наступати на Харків, запевняючи міністрів, що навіть невеликими силами викликаних з фронту українських частин можливо взяти Харків і охороняти східні кордони України. С. Петлюра збирався створити невеликі мобільні частини з залишеного складу старих дивізій, що розкладалися, для використання їх по лінії залізниць. Фактично він оголосив план «ешелонної» війни; саме такий план паралельно розробляв у Харкові його ворог – начштабу радянських військ Муравйов. «Ешелонна» війна передбачала швидке просування військ в ешелонах по залізницях в глибоку територію противника при повній відсутності лінії фронту і без оголошення війни. «Ешелонний» характер війни був обумовлений відсутністю фронтів, нечисленністю ворожих армій і загальною анархією в тилах противників [23, с. 23].

Відтак 18 грудня В. Винниченко звільнив С. Петлюру з посади генерального секретаря військових справ [27, с. 3–4].

На думку С. Литвина, В. Гоцуляка, Я. Тинченка, В. Савченка, відставка С. Петлюри було помилкою.

Більшість дослідників позитивно оцінюють діяльність С. Петлюри на посаді голови УГВК та військового секретаря, відзначаючи його вагомий внесок у розбудову українських збройних сил і віддаючи належне його зусиллям зі зміцнення обороноздатності країни та підготовки до відсічі більшовицькій агресії, яку він вважав неминучою. А В. Голубко у своїй розвідці взагалі називає створення Генерального штабу завершальним етапом організаційного оформлення українського військового руху та надання

йому форм регулярної армії й констатує, що саме за секретарювання С. Петлюри в листопаді 1917 р. з'явилася армія УНР, яка складалася з різнопланових формувань. За способами організації автор поділяє їх на самочинні, революційні, планові. Однак, вважає він, боєздатність армії була низькою, а для її зміцнення потрібен був час [11, с. 125, 127].

Натомість В. Солдатенко, оцінюючи людські якості С. Петлюри та причини його відставки, хоча і відзначав ефективність окремих листопадових заходів генерального військового секретаря, одночасно зазначав про розбіжності в поглядах С. Петлюри з лідерами УЦР на поточну політику, який виявляв незгоду та відверто конфліктував з ними. І саме особисті амбіції та безвідповідальність С. Петлюри, а також неефективна робота на посаді військового відомства, на думку В. Солдатенка, стали причиною його відставки.

На посаді генерального секретаря військових справ С. Петлюру змінив М. Порш, який зневажливо поставився до талановитих, обдарованих військових фахівців, що працювали у військових установах при С. Петлюрі, і вирішив покладатися на інших людей – хоч і військових, але відомих у колах українських есерів та есдеків, внаслідок чого фахівці фактично були усунуті від справи боротьби з більшовиками [28, с. 48].

Як вказує В. Савченко, М. Порш за два тижні кризи не видав зрозумілих наказів щодо оборони УНР і опору червоному наступу. Йому бракувало твердої волі, рішучості, елементарних військових знань і досвіду, він не був ознайомлений і з ситуацією в «гарячих точках» та показав неспроможність керувати військами [23, с. 30].

Проте П. Гай-Нижник, спираючись на архівні документи, наводить конкретні приклади наказів, законів, виданих М. Поршем відразу після призначення його на посаду. Зокрема, наказ, за яким до українського війська приймалися офіцери лише родом з України, наказ від 20 грудня 1917 р. про затвердження Першого Стрілецького «Вільної України» полку, а також здійснення ним низки призначень та переформувань. 23 грудня 1917 р. було видано закон «Про відстрочення призова на військову службу і відкомандирування з неї громадян Української Республіки», згодом – закон «Про утворення Комітету по демобілізації армії» тощо. Утім усі ці формальні накази, на думку вченого, вже не могли виправити катастрофічного стану в українському війську та врятувати його залишки від розкладання [8, с.132].

4–6 грудня 1917 р. в Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів, який у радянській історіографії подавався «як контрреволюційне збіговисько ворогів пролетарської диктатури». На основі архівних і опублікованих джерел Л. Гарчева об'єктивно і неупереджено розглядає питання його правомочності та аналізує прийняті ним рішення. Роблячи самостійно підрахунки за нормами більшовицького оргбюро, вона дійшла висновку, що до Києва передбачалося прибуття понад 1200 депутатів, третина з яких мала представляти робітників, дві третини – солдатів і селян. Отже, за кількісним складом цей з'їзд цілком відповідав нормам представництва його більшовицького оргбюро [10, с. 229].

5 грудня 1917 р. в Оперному театрі в Києві відбулося засідання з'їзду Рад України, на якому були присутні майже

всі члени Генерального секретаріату Центральної Ради. На ньому генеральний військовий секретар С. Петлюра повідомив про ультиматум Раднаркому Росії Центральній Раді, що викликало бурхливе обурення делегатів з'їзду. С. Петлюра оцінив ультиматум як грубе порушення національних прав і незалежності українського народу, втручання в його внутрішні справи. «На нас готується похід! Ми відчули, що нам, українським демократам, в спину хтось готує ніж ... Більшовики концентрують своє військо для розгрому Української республіки ... Перші ешелони з Гомеля підходять до Бахмача!» [23, с. 14], – заявляв він і закликав «не пускати насильників на нашу землю» [10, с. 229]. Дійсно, в районі Брянськ – Білгород на кордоні з УНР більшовики збирали великі військові сили, а мінський загін більшовика Берзіна вже рухався залізницею до Харкова.

Інші виступаючі – В. Винниченко, М. Порш, М. Ткаченко, М. Шаповал, Б. Мартос, М. Ковалевський – також засудили ультиматум і підкреслювали, що він продовжує централістську, великодержавницьку політику царизму й О. Керенського. Нейтральну позицію зайняли Київська окружна рада солдатських депутатів.

6 грудня 1917 р. ухвалено резолюцію «Про ультиматум», яка засудила його як замах на УНР, порушення прав українського народу «на самовизначення та на вільне будівництво форм свого державного життя». Одноголосно ухвалено відозву «До народів Росії» з закликом не допустити «братогубної війни». У резолюції «Про Центральну Раду» з'їзд визнав її «тимчасовим правомочним законодавчим органом революційної

демократії України», а переобрання УЦР – «невчасним і непотрібним» [30].

Представники більшовицької фракції (В. Затонський, І. Кулик, В. Шахрай) заявляли, що ультиматум пред'явлений не українському народові, а Центральній Раді. А І. Кулик відповідно до рішення обласного з'їзду РСДРП (б) зачитав декларацію про зрив з'їзду Рад Центральною Радою і запропонував представникам Рад робітничих і солдатських депутатів перейти в інше приміщення. Не знайшовши підтримки делегатів, 5 грудня більшовицька фракція покинула з'їзд і, скориставшись запрошенням від кандидата у члени ЦК РСДРП (б) Артема, переїхала в Харків [10, с. 230–231].

Після переїзду до Харкова київські делегати-більшовики прийняли резолюцію про зрив Центральною Радою І з'їзду Рад України та перетворення його в мітинг «різноманітних організацій», які оголосили себе з'їздом Рад. Ухвалені на ньому рішення оцінювались як «декоративне прикриття антинародної дрібнобуржуазної політики Центральної Ради». У резолюції вказувалось, що з'їзд у Києві залишило 124 особи від 49 Рад України в знак протесту проти «нечуваного насильства української буржуазії та її прислужників» над Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів. У резолюції перелічувалось 49 Рад зі вказівкою кількості їх делегатів, що покинули з'їзд Рад України [10, с. 231].

Як зазначає Л. Гарчева, 14 грудня 1917 р. ця резолюція, що мала виключно пропагандистський характер, була опублікована в часописі «Донецький пролетарій» і наведені в ній дані про чисельність делегатів, які покинули з'їзд, не можуть викликати довіри [10, с. 231]. Але навіть за цими даними, з'їзд

покинули лише окремі делегати від 49 Рад України – тільки десятої частини від усіх Рад. З'їзд покинуло 124 особи – менше 10% делегатів Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві. Але не всі вони приїхали до Харкова, що досі не враховується дослідниками. Викриваючи неправомочність більшовицького «уряду» України, обраного більшовиками у Харкові, член делегації Центральної Ради М. Любинський на переговорах у Брест-Литовську наприкінці січня 1918 р. повідомив про «втечу» з Київського з'їзду до Харкова «маленької групи більшовиків, коло 80 чоловік» [10, с. 231].

Отже, стверджує Л. Гарчева, немає ніяких підстав вважати Всеукраїнський з'їзд Рад у Києві неправомочним після залишення його більшовицькою фракцією. Тим більше, що навіть більшовицька мандатна комісія з'їзду не навела конкретних даних про неправомочність делегатів, обраних на з'їзд. Хоча під час переговорів з українським керівництвом з'їзду 4 грудня 1917 р. часу для перевірки мандатів було достатньо. Але ніяка перевірка мандатів не могла забезпечити більшовикам чисельної переваги на з'їзді. Тому вони необґрунтовано і оголосили його «підтасованим» [10, с. 231].

Залишення з'їзду більшовицькою фракцією не позбавило його права продовжувати свою роботу. В роботі з'їзду продовжували брати участь партійні фракції українських і російських есерів, українських і російських соціал-демократів (меншовиків), Бунду та інших єврейських партій – весь спектр соціалістичних партій України. Всеукраїнський форум у Києві працював 4–6 грудня 1917 р., зберігаючи правомочність з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та селянських

спілок [10, с. 231]. Він засвідчив підтримку Центральної Ради майже всіма радами України, які представляли широкі маси українського народу. Більшовики на цьому з'їзді зазнали повної поразки, їх спроба переобрати Центральну Раду провалилась.

Тим часом 12 грудня 1917 р. альтернативний з'їзд Рад, який проходив 11–13 грудня 1917 р. у Харкові за сприяння РНК, прийняв резолюції «Про організацію влади на Україні» і «Про самовизначення України» та проголосив створення Української Народної Республіки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів зі столицею у Харкові, визнав її федеративною частиною радянської Росії і чинність декретів петроградського Раднаркому, обрав Центральний виконавчий комітет рад і Народний секретаріат – маріонетковий уряд. Петроградський Раднарком визнав легітимність харківського з'їзду і висловив готовність надавати йому підтримку в боротьбі з «буржуазною» Центральною Радою. УНР на чолі з Центральною Радою визнавалася нелегітимною.

17 грудня 1917 р. Центральний виконавчий комітет проголосив маніфест про скинення влади Української Центральної Ради і Генерального секретаріату, а наступного дня створив крайовий комітет із боротьби з контрреволюцією. Наявність в Україні двох центрів влади – київського національного і харківського радянського – дала змогу російським більшовикам формально залишатись осторонь війни, представивши її як внутрішній конфлікт [4, с. 224–225].

Харківський уряд не мав реальної влади на українській території і всі свої рішення приймав зі згоди Петрограда. Він був зручною ширмою для

Раднарком у Петрограді, який отримав можливість будь-яку агресію російських більшовиків списувати на внутрішній конфлікт між харківським Народним секретаріатом та київською Центральною Радою, тобто трактувати як громадянську війну в Україні [4, с. 225].

У листопаді – грудні 1917 р. почастишали випадки збройних сутичок. За цей період їх було близько 200 [9, с. 25]. Офіційно не оголошуючи війни, більшовики розпочали, по суті, похід проти УНР для ліквідації суверенної самостійної держави [19].

Звісно, що така ситуація вимагала рішучих дій. Але український уряд не приймав адекватних рішень. Триваюча війна не сприймалася як війна між двома державами, а лише як зіткнення політичних сил всередині однієї держави. Міждержавний характер війни усвідомлювала лише частина українського політичного проводу, головним чином військового на чолі з С. Петлюрою, який першим на собі відчув усю її реальність [19].

Відтак потрібно зауважити, що за останні десятиліття вийшла низка досліджень, у яких докладно висвітлюється проблема ставлення українських провідників до військового руху взагалі та до питання створення національної армії зокрема. Позиції дослідників щодо цього питання розділилися. Наприклад, В. Солдатенко [24–26], В. Лободаєв [20], В. Голубко [11] в своїх працях вказують на відсутність у лідерів національно-визвольного руху чіткого плану дій в галузі національно-військового будівництва, нерозуміння ними значення організованої збройної сили – війська, яке мало захищати українську демократію, теорії армії, національних традицій, а відтак і концепції військової політики.

Зокрема, В. Солдатенко вважає, що гарантом державотворення, існування незалежної країни виступають її збройні сили, їх здатність відстояти свою Батьківщину від будь-яких зазіхань [25, с. 39], і зазначає, що УНР не змогла вистояти у військових конфліктах через брак незалежних військових сил. Він вважає помилкою створення Українського фронту та його штабу та відсутність владного військового центру, що створювало плутанину всередині військових частин і відбивало бажання zostаватися в армії [26, с. 192–193]. Натомість, критикуючи військову політику Центральної Ради, вказуючи на допущені нею помилки в галузі військового будівництва, вчений не дає чіткої оцінки збройному конфлікту між УНР та радянською Росією. Сумнівним, на нашу думку, є також зарахування ним загонів Червоної гвардії і Червоного козацтва, створених більшовиками і які фактично виступали проти державної незалежності, до Збройних сил України.

Однак інші вчені: В. Верстюк [4], В. Гоцуляк [12], Г. Гаврилюк [7] стверджують, що це питання було вагомим складовою політики українських діячів, які зробили суттєві кроки на шляху формування збройних сил та створення легітимного підґрунтя для цього процесу.

Не погоджуються з думкою про те, що військовий секретаріат нічого не робив для створення боєздатної армії, Я. Тинченко, Л. Гарчева, В. Солдатенко, В. Верстюк, В. Литвин, які у своїх працях наводять конкретні приклади різних заходів, проведених С. Петлюрою і військовою владою взагалі перед загрозою більшовицького наступу. Зокрема, видання С. Петлюрою наказу про роззброєння всіх неукраїнізованих запасних військових частин, що перебували в

Україні, в т.ч. і загонів червоної гвардії, й відправлення їх до Росії, формування загонів добровольців, створення нових українських частин з привілейованим становищем, сердюцьких дивізій, Особливого комітету оборони України, призначення полковника Ю. Капкана командувачем українськими військами, ухвалення постанови про створення армії УНР на засадах добровільності оплати [18, с. 289–290].

Це були важливі кроки, але їх було замало й інколи вони були запізними, крім цього, противник мав вагому чисельну перевагу.

Керманічі українського руху допустили і чимало суб'єктивних помилок, що негативно позначилось на проблемі будівництва власних збройних сил: від хибних теоретичних уявлень про тодішню можливість заміни регулярного війська народною міліцією до особистої неприязні, суперництва, ворожнечі. Дослідники вказують на такі хибні кроки української влади: закон «Про утворення Українського народного війська», наказ про правове регулювання внутрішнього життя війська (П. Ткачук), оголошення демобілізації армії під час першого наступу більшовиків (В. Сергійчук, В. Голубко), скасування обов'язкової служби на флоті, реорганізація сердюцьких полків у звичаєві бойові одиниці (В. Голубко) [18, с. 291].

У цій ситуації, на думку Я. Тинченка, необхідно було роззброїти збільшовизовані війська Південно-Західного і Румунського фронтів. Однак для здійснення цього не вистачало українізованих сил. Тому С. Петлюра обмежився спочатку очищенням від більшовицьких збройних формувань внутрішньої території України [28, с. 13]. В. Верстюк

говорить про те, що «не заборонивши більшовицьку партію, ... УЦР поставила себе й Українську державу в надзвичайно складне становище» [4, с. 228–229].

На наш погляд, керівниками УЦР, військовим секретаріатом восени–влітку 1917 р. все-таки було здійснено ряд заходів, видано офіційні документи зі створення боєздатної національної армії. Але вони були інколи запізними, не завжди добре продуманими і ефективними та не змогли достатньою мірою змінити її катастрофічне становище, тим самим врятувати від руйнування.

В. Литвин та В. Лободаєв у своїх працях висловлюють думку про інертність селянства, яке не хотіло протиборствувати більшовикам у грудні 1917 р. – січні 1918 р., а також звертають увагу на особливості свідомості тих селян-козаків, яких не обходили події у містах, партизансько-козацький опір наступу більшовицьких загонів [18, с. 292].

Нині у вітчизняній історіографії істориками доволі різними подаються відомості щодо чисельності збройних частин обох сторін, що брали участь у бойових діях.

Так, за підрахунками Я. Тинченка, чисельність українських і більшовицьких військ була майже рівною й складала приблизно 12–13 тис. Але принципово різним був моральний стан. Л. Гарчева оперує такими цифрами: 150 тис. військових в українських і гайдамацьких частинах та 60 тис. вільних козаків. За даними В. Гоцуляка, військо УНР нараховувало близько 440 тис. В. Солдатенко наводить цифри кількості українських частин, що коливається від 70 до 400 тис. [18, с. 294–296].

Інші дані подає М. Кравчук, стверджуючи, що війська у ЦР було не більше

ніж 6 тис., а В. Мороз взагалі говорить, що взимку 1917 р. УНР залишилася без війська [18, с. 295].

Частина дослідників (В. Голубко, В. Задунайський, Г. Гаврилюк) відзначає зміни у військовій політиці українських керманічів на користь побудови національної армії у січні 1918 р. та створення для цього правової бази [18, с. 296].

Загалом сучасні історики переважно сходяться у підрахунках до таких даних: 180 тис. в українізованих частинах на фронті, 150 тис. в тилових гарнізонах і 60 тис. в загонах вільного козацтва, тобто майже 400 тис. вояків. Саме вони могли стати основою армії УНР, яку можна було б використовувати для відсічі більшовицької агресії. Але це суперечило політичним настановам українських соціалістичних лідерів, які продовжували вбачати у війську загрозу для революції. Навіть тоді, коли повним ходом і на всіх напрямках уже тривала війна, керівництво УЦР не усвідомлювало гостроти небезпеки, яка йшла від більшовиків. Активні практичні заходи С. Петлюри зі зміцнення армії не знаходили підтримки українських соціалістичних керманічів і насамперед В. Винниченка, що викликало гострий конфлікт між ними. А твердження, що начебто наприкінці 1917 р. Центральна Рада не мала в своєму розпорядженні ніякої реальної сили, крім відділів добровольців, є безпідставними [19].

Наразі є нагальна потреба подальшого вивчення чисельності військ, їх втрат у різних боях з метою встановлення частини точних цифрових даних.

Ще однією білою плямою в історії першої радянсько-української війни 1917–1918 рр. є тема боротьби Центральної Ради з більшовиками на

російському Південно-Західному фронті, армії якого були розташовані на землях Правобережної України. Роззброєння українізованими військами найбільш розпропагандованих більшовиками частин Південно-Західного фронту в середині грудня 1917 р. не лише стало початком збройного протистояння у цьому регіоні між борцями за українську державність та прихильниками радянської влади, але й мало вирішальний вплив на ескалацію українсько-радянського конфлікту. Однак ці події залишаються практично невисвітленими в історичній літературі.

Так, у праці В. Голубка з історії збройних сил Центральної Ради міститься лише коротка згадка про знешкодження українізованими частинами збільшених військ на Південно-Західному фронті наприкінці 1917 р. [11, с. 141]. Боротьбу зі збільшеними військами на Правобережній Україні у грудні 1917 р. змальовує у своїх дослідженнях Я. Тинченко [27, с. 209–213; 28, с. 22–27]. Але матеріал подано в дуже стислій формі з неточностями і огріхами.

Певною мірою заповнює цю прогалину своєю розвідкою М. Ковальчук [16], висвітливши на підставі спогадів і архівних документів початковий етап збройної боротьби між українізованими частинами та військами, що підтримали радянську владу на Південно-Західному фронті у грудні 1917 р., докладно відтворивши перебіг початкового етапу збройного конфлікту на Правобережній Україні після петроградського перевороту та показавши вплив політичної боротьби на його розгортання.

На перший погляд, стверджує дослідник, становище на Правобережжі наприкінці грудня 1917 р. складалося

на користь українських військ. 2-й Гвардійський корпус було тимчасово знешкоджено, а ВРК 11-ї армії розігнано. Принаймні у доповіді С. Петлюри український фронтовий комісар П. Певний говорить про звернення маси окремих вояків-великоросів до комісарів з проханням відправити їх додому, а у повідомленні штабу співробітник штабу Південно-Західного фронту полковник Громико зазначає, що за планом української влади «Рівне і Бар гадається ліквідувати найближчими днями» [16, с. 25].

Але генерал П. Скоропадський, продовжує М. Ковальчук, плануючи подальші операції зі знешкодження розпропагандованих військ, не поділяв оптимізму представників української влади. Боездатність 1-го Українського корпусу, як показали тогочасні події, була ненабагато кращою від збільшовичених частин. 1-й і 3-й Українські полки перестали існувати як військова сила. Навіть у виведених в запілля частинах невпинно зростало дезертирство. Станом на 23 грудня 21-й Український полк налічував лише 600 багнетів. Про невідрадий стан своїх військ та необхідність їх посилення П. Скоропадський неодноразово доповідав Києву й С. Петлюрі зокрема [16, с. 25].

Військове керівництво УНР намагалось зміцнити сили П. Скоропадського підкріпленнями з Румунського фронту. Про це свідчить, наприклад, телефонограма 24 грудня начальника Генштабу генерала Б. Бобровського, направлена комісару Румунського фронту Карасьову. Але генерал Д. Щербачов, як і раніше, не бажав допустити залишення Румунського фронту українізованими військами [16, с. 25].

Проаналізувавши архівні матеріали (ЦДАВО, фонд 1076), М. Ковальчук

дійшов висновку, що «розвал і анархія, що панували на Південно-Західному фронті, з кожним днем все більше впливали на настрої українських вояків. Командувач не має хлібу, фуражу і тікають вояки, фронт цілковито оголюється, військове майно продається вояками без розбору, коні падають, як від відсутності харчу, так і від того, що залишаються без догляду. Вояки кажуть, що не підемо ні за більшовиками, ні за українцями, а підемо за тим, хто швидше дасть мир. Дезертирство з кожним днем збільшується. Протистояння між прихильниками Центральної Ради і борцями за владу Рад на Південно-Західному фронті перетворилося на своєрідне змагання, в якому кожна сторона сподівалася, що війська супротивника втратять боездатність швидше, аніж її власні» [16, с. 25–26].

Головною українською військовою силою на Південно-Західному фронті залишався 34-й корпус генерала П. Скоропадського. Бригада 104-ї дивізії (413-й Порховський і 415-й Бахмутський полки) знаходилася у Шепетівці, а 416-й Верхньодніпровський полк переїхав до Фастова. Водночас усі чотири полки 153-ї дивізії залишалися у військовому таборі в Меджибожі.

Війська 1-ї Української дивізії 1-го Українського корпусу здійснили вдалий наступ проти російських полків Південно-Західного фронту. Наприклад, Я. Тинченко наводить спогади старшини штабу 1-ї Української дивізії М. Середи, який розповідає про представлення й ухвалення плану начальника штабу Капустянського захоплення Шепетівки–Старокопчанова і звільнення залізничних шляхів до Києва з метою встановлення зв'язку з Центральною Радою. 3 грудня о 4 год. виступив в

авангарді начальник дивізійної розвідки сотник Романенко в напрямку Красносільці – Шепетівка, за ним рушив потяг зі скорострілами та пробоевим відділом. Того ж дня Шепетівку і Старокостянтинівку з боєм звільнено від більшовиків, залізничний рух був відновлений [28, с. 26].

8 грудня 1917 р. В. Леніним командував радянських військ, які мали б діяти проти донських, білогвардійських формувань та Центральної Ради, призначено колишнього кадрового офіцера В. Антонова-Овсієнка, штаб якого мав розташовуватися у Харкові.

З 12 грудня 1917 р. С. Петлюра почав переводити українські частини на схід України, щоб взяти під охорону найважливіші залізничні вузли: Лозову, Синельникове, Ясинувату, Олександрівськ, сподіваючись зберегти зв'язок з Доном як із можливим стратегічним союзником у війні проти більшовиків.

Ще до офіційного оголошення війни російські червоногвардійці провели низку наступальних операцій, зокрема із захоплення Харкова (9 грудня 1917 р.), станції Лозової (13–16 грудня 1917 р.), повстання Чугуївської юнацької школи – Чугуївська операція (14–15 грудня 1917 р.) та бої на станції Синельникове.

На Правобережжі України червоноармійські загоони колишнього 2-го гвардійського корпусу почали новий наступ від Жмеринки на схід з метою захопити Вінницю, де розташовувалися війська й адміністрація УНР. С. Петлюра терміново направив під Вінницю частини 2-ї дивізії корпусу Скоропадського. У містечку Браїлів 15 грудня 1917 р. окремі частини бунтівних червоних солдатів були роззброєні, а в тил Другому червоному корпусу вдарили полки УНР.

Деморалізовані, небоездатні чинити опір, війська більшовиків змушені були відступити в Жмеринку і на десять днів відмовитися від нових рішучих дій [23, с. 26].

8 грудня 1917 р. більшовицькі червоногвардійські загоони під проводом В. Антонова-Овсієнка увішли до Харкова, де в наступні два дні провели міні-переворот, і, заарештувавши українського коменданта міста Чеботарьова, члена Військової Української Ради, захопивши броньовики військ УНР, встановили в місті двовладдя.

Таким чином, до середини грудня 1917 р. РСФРР вже захопила і контролювала частину сучасної Харківщини, Луганщини і Донеччини. Також більшовицькі частини займали район Жмеринки на Правобережжі.

Вже 19 грудня 1917 р., просуваючись по залізничних магістралях, радянські війська захопили Павлоград (після нетривалого бою із загоном українських військ, які змушені були капітулювати), 23 грудня 1917 р. з Києва в Бахмач для оборони Чернігівської залізниці було вислано 500 юнкерів при одній гарматі і 16 кулеметах. Ці сили були явно недостатні для оборони держави, і їх прибуття на східний кордон України говорило лише про слабкість Центральної Ради.

26–28 грудня 1917 р. червоні війська В. Антонова-Овсієнка захопили найбільші промислові центри Донеччини: Луганськ і Маріуполь, а 29 грудня 1917 р. зайняли Катеринослав (нині – Дніпро), 2 січня 1918 р. – Олександрівськ (нині – Запоріжжя), 6 січня 1918 р. – Полтаву [1, с. 161].

Упродовж січня 1918 р. більшовики, долаючи спротив окремих частин добровольчих батальйонів, поступово

захопили більшість міст на Лівобережній Україні і встановили там свій контроль.

Двома колонами з боку Харкова–Полтави та Гомеля–Курська–Бахмача розпочався наступ на Київ. Після п'ятиденних запеклих боїв 26 січня 1918 р. українська влада залишила Київ. Урядові установи та збройні формування УНР зосередилися на Волині. На решті території України була встановлена радянська влада [1, с. 162].

24–27 січня 1918 р. розгорнулись запеклі бої за станцію Бахмач. 29 січня відбувся бій між українськими військами під командуванням Аверкія Гончаренка (520 вояків – учні Київської юнацької військової школи ім. Б. Хмельницького та Помічного студентського куреня Січових стрільців) та російськими військами, які нараховували 4–6 тис. вояків, під командуванням М. Муравйова (1-ша революційна армія П. Єгорова, 2-га революційна армія Р. Берзіна) біля станції Крути.

Вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на бою під Крутами, його перебігу і оцінці в історіографії, оскільки він став одним із найбільш міфологізованих подій в українській історії і символом героїзму українських воїнів.

Росіяни мали десятикратну перевагу в живій силі, на озброєнні у них був бронепотяг «ім. Володимира Леніна», артилерія та стрілецька зброя. Українці мали 16 кулеметів, бронепотяг і бойовий потяг (залізничні платформи з гарматою на кожній), які поступалися в потужності російському панцернику [29].

Українцям завдяки вигідній позиції і героїзму бійців вдалося стримувати наступ до темряви, вони завдали росіянам значних втрат. Потім під тиском нападників організовано відступили до

ешелонів, що очікували неподалік станції, і вирушили в бік Києва, руйнуючи за собою залізничні колії. Але одна студентська чота – 28 хлопців, заблукавши у темряві, підійшли до станції Крути, у той час уже зайнятої більшовиками, і потрапили у полон. Хлопців катували, а потім стратили. Цим російські війська порушили міжнародну Женевську конвенцію 1907 року. Відомим епізодом є те, як один із крутянців, учень української гімназії, галичанин Г. Піпський, перед стратою почав співати «Ще не вмерла Україна» [29].

Безповоротні втрати українців становили 70–100 вояків, натомість «червоних» – близько 300 осіб загиблими. По закінченні бою українці відступили до ешелонів і вирушили в напрямку Києва, знищили за собою колії та мости, чим на декілька днів було зупинено рух агресора, і це дало можливість українській делегації в Бресті (Бересті) підписати мирний договір з країнами Четверного союзу [29].

Бій під Крутами є широковідомою подією в історії України. Він посідає чільне місце в національній історичній пам'яті, проте в історіографії досі немає цілісного опису крутянських подій.

Науковці нерідко помиляються в подробицях і умовах бою під Крутами. Як стверджує М. Ковальчук, навіть дата бою визначена невірно. Спираючись на спогади учасників подій і документи, дослідник спробував відтворити перебіг цієї героїчної й трагічної сторінки в історії українських визвольних змагань. Він зауважує про не завжди коректну наукову оцінку і тлумачення крутянської події, надання їй «міфотворчості». Після поразки визвольних змагань чимало українських публіцистів прагнули

«героїзувати» сторінки історії 1917–1921 рр., не намагаючись розібратися в тому, що ж, власне, тоді сталося [17].

Сучасниками часто згадується подвиг студентів і гімназистів Помічного куреня, проте непоміченим залишається подвиг юнаків 1-ї Української військової школи, які винесли на своїх плечах основний тягар бою. Аби додати героїки до крутянських подій, почали писати про багнетну атаку студентської сотні проти наступаючих сил червоних – хоча в дійсності така атака могла стати лише смертним вироком для невишколених і погано екіпірованих юних січовиків, – пише М. Ковальчук [17].

На його думку, найбільша плутанина в історії крутянських подій пов'язана з датою самого бою. Коли в березні 1918 р. уряд УНР вирішив вшанувати пам'ять загиблих під Крутами, виявилось, що в штабі українського командування немає докладних відомостей про час, місце і перебіг бою. Зате у радянській пресі вказувалася точна дата зайняття «переможцями» станції Крути – 29 січня. В дійсності це було хибне повідомлення зі штабу Муравйова, яке насправді стосувалося станції Плиски. Та оскільки інших достеменних свідчень у розпорядженні представників української влади не було, цю дату вирішили вважати правильною, 29 січня стало «днем Крут» [17].

Справжньою датою бою М. Ковальчук вважає 30 січня 1918 р. На жаль, зауважує дослідник, історики ніколи не намагалися пояснити, чому в спогадах деяких учасників бою, в тому числі й написаних безпосередньо після тих подій, днем крутянського подвигу все ж таки названо 30 січня [17].

В результаті того бою наступ російських військ було зупинено на декілька

днів, і це було надзвичайно важливо, оскільки в цей час уряд УНР проводив переговори з державами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина) у Брест-Литовську, які закінчилися 9 лютого 1918 р. підписанням Брестського (Берестейського) мирного договору.

Його значення для УНР в сучасній історіографії – це тема окремого ґрунтовного дослідження. Тут лише зазначимо, що хід і результати переговорів української частини Брестської мирної конференції засвідчують про розгляд Центральними державами України як повноправного партнера, які, враховуючи в першу чергу власні інтереси, загалом намагалися досягти порозуміння з делегацією УНР. Підписаний договір складався з політичної та економічної частин і не викликав заперечень із боку української сторони, а військова конвенція дала змогу молоді Українську державу врятувати тоді від загибелі [13, с. 48]. В ньому, по суті, вперше УНР визнавалася самостійною державою, суб'єктом міжнародних відносин. Згодом українські війська, підтримувані німецькими та австро-угорськими, розпочали звільнення території України від більшовиків.

З середини лютого 1918 р. розпочався контрнаступ Збройних сил УНР разом із німецькими та австро-угорськими військами. 2 березня 1918 р. українські війська увійшли до Києва. Протягом березня–квітня 1918 р. були звільнені Полтава, Харків, Лозова, Луганськ, відбувся похід на Крим, внаслідок чого до квітня 1918 р. вся територія УНР була очищена від більшовицьких військ [1, с. 162].

На протигагу однозначно негативній оцінці Брестського мирного договору в радянській історіографії, праці сучасних

українських науковців характеризуються неупередженістю поглядів, відвертістю та сміливістю, існують альтернативні точки зору на проблему, висвітлюються різні її аспекти. Зокрема, найбільша увага приділяється політичному та дипломатичному аспектам (І. Вировий, Д. Веденеєв, П. Гай-Нижник, І. Дацків, М. Держалюк, Н. Миронець, С. Пивовар, О. Оренчук, В. Солдатенко), меншою мірою – економічному (П. Притуляк) [13, с. 44, 48]. У дослідженнях лише частково висвітлювалося ставлення до мирного договору різних верств населення, громадських, військових організацій, політичних партій та товариств, в т.ч. національних меншин. Дискусійність цієї теми свідчить про актуальність і необхідність детального аналізу тогочасних подій [13, с. 48].

3 березня 1918 р. Брестський мирний договір підписала делегація РСФРР, яка зобов'язувалася визнати УНР, вивести з її території свої війська, визнати право українського народу на самовизначення та припинити будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду УНР. Власне, Українська держава визнавалася в кордонах, проголошених III Універсалом Центральної Ради і Берестейським мирним договором. Тобто сучасні Донеччина, Дніпропетровщина, Харківщина, Миколаївщина і Херсонщина були у складі Української держави, і це питання навіть не обговорювалося. Бо більшість населення цих регіонів склали українці, і це ні в кого не викликало сумнівів. Відкритим лишалося питання про теперішні російські території: Курщину, Воронежчину, Донщину, де на частині цих земель більшість також склали українці. Це питання, за домовленістю з більшовицьким урядом, у подальшому

мало вирішуватися шляхом плебісциту. Тож коли сьогодні В. Путін каже, що території т. зв. «Новоросії» відійшли до України безпідставно, це, м'яко кажучи, неправда [29].

Проводячи аналогію з ситуацією, що склалася у 2014 р., коли В. Путін знову висунув збанкрутілий проект «Новоросія», помилково долучивши до Новоросії і Харків, йому багато вигадувати не довелося. Він просто повторив ті самі прийоми, які виявилися успішними для В. Леніна. В 2014 р. термін «Новоросія» почали широко використовувати щодо Південно-Східної України не тільки проросійські сепаратисти, російські шовіністи, а й офіційні російські органи. 26 червня 2014 р. на території районів Луганської та Донецької областей України, контрольованій проросійськими сепаратистами, було проголошено так званий Союз народних республік – Новоросія.

Партія «Новоросія», утворена 13 травня 2014 р. у Донецьку, на своєму першому конгресі 22 травня 2014 р., інспірована ідеями Російської імперії, оголосила про «створення самопроголошеного державного утворення «Новоросія». Конгрес відвідали, зокрема, сепаратисти «Народного ополчення Донбасу» П. Губарев, О. Проханов, О. Дугін та інші. П. Губарев стверджував, що до утворення буде включено Харків, Херсон, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Миколаїв та Одесу. За два дні «прем'єр-міністри» О. Карякін та О. Бородай підписали документ про об'єднання у конфедерацію.

12 грудня 2014 р. «Конгрес депутатів усіх рівнів», очолюваний Б. Борисовим та П. Губаревим, видав нову «декларацію суверенітету “Союзу народних республік”» Новоросії, посилаючись на Договір про утворення СРСР 1922 р.

20 травня 2015 р. «лідери» сповістили про «розпад» проекту. О. Царьов оголосив, що проект заморожено, бо він йде в розріз з Другими Мінськими угодами.

Таким чином, в даному випадку проєкт В. Путіна «Новоросія» провалився. Його ідеї не підтримала абсолютна більшість населення півдня та сходу України.

Однак перша більшовицька окупація України у 1917–1918 рр. відбулася. Тоді не дійшло до повної анексії її земель більшовицькою Росією, та в ході наступних збройних кампаній комуністична влада сповна продемонструвала свій окупаційний характер. Політика воєнного червоного терору супроводжувалася масовим пограбуванням населення, засланнями до таборів, «інститутом відповідачів» та круговою порукою селянства, спаленням цілих сіл за невиконання норм хлібозаготівель чи опір владі, терористичними методами управління на зайнятих землях. Уперше населення багатой на чорноземі України змушене було за мирного часу пережити голод у 1921–1923 роках.

Російсько-українська війна радянської Росії проти УНР, починаючи з грудня 1917 р., була, як зараз кажуть, гібридною. Більшовики спочатку зробили спробу захопити владу в Україні порівняно мирним способом. У багатьох містах з листопада 1917 р. закладалися більшовицькі ревкоми, які мали політичним шляхом або шляхом повстання захопити владу. Зокрема, у Києві повстання відбулося 29–30 листопада 1917 р., але воно було придушене українськими військами. Після цієї невдачі більшовики наполягли на проведенні Першого всеукраїнського з'їзду рад у Києві, про який вже йшлося вище, але їхні делегати не змогли

отримати більшість і провести потрібні більшовикам рішення [29].

Тоді більшовицька делегація від'їхала у Харків, де провела альтернативний з'їзд, проголосивши утворення УНР Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Це маріонеткове утворення повністю контролювалося з Москви, чим нагадує теперішні «ДНР» та «ЛНР». Її уряд складався здебільшого з неукраїнців за національністю, які не знали мови, не розуміли місцевих реалій і не мали підтримки суспільства. Втім чи не єдиним завданням цього уряду було висунути ультиматум Центральній Раді, звинувативши її у буржуазності, а потім оголосити їй війну. Офіційно РСФРР з УНР не воювала, діючи від імені харківського радянського уряду – так само, як зараз з Україною воюють начебто «ЛНР» та «ДНР», а не Росія. Із РСФРР відбувалося постачання живої сили (балтійські матроси, червоногвардійці, розпропагандовані робітники), зброї та спорядження для армії радянської України [29].

Крім того, більшовики створили ще низку маріонеткових утворень, зокрема, у лютому 1918 р. так звану «Донецько-Криворізьку радянську республіку» та «Одеську радянську республіку», а в березні 1918 р. – Радянську Соціалістичну Республіку Тавриду. Так відбувалося формування єдиного російсько-більшовицького фронту проти УНР [29].

Сьогодні досить часто порівнюють українських «кіборгів» – захисників Донецького аеропорту – з героями Крут. Також проводять аналогію з іловайським та дебальцівським котлами. Проте масштаби цих подій різні: в Іловайську та у Дебальцевому в оточення потрапили тисячі українських солдатів. Але схожість між обороною Донецького

аеропорту і боєм під Крутами в тому, що українські військові утримували позиції до кінця, не поступаючись у бою значно переважаючим силам ворога.

Головна ж подібність у тому, що і тоді Україну оберігала молодь, і зараз теж. У березні 2014 р. творення українського війська відбувалося «на ходу», і першими, хто відреагував на заклики держави ставати до збройних лав, була молодь, зокрема та, яка перебувала в загонах самооборони на Майдані, протестуючи проти злочинного режиму тодішнього президента України В. Януковича [29].

Тож герої Крут стали взірцем захисника Батьківщини – як і «кіборги» в новітній історії України. Ці образи закріпилися в інформаційному просторі та суспільній свідомості тому, що ми не знаємо поіменно тих, хто там загинув, і цей узагальнюючий образ для нас є певною мірою моральною сатисфакцією. Вони захистили Батьківщину у найважливіший момент, коли цього не змогли чи не захотіли робити інші [29].

Таким чином, проаналізувавши праці сучасних українських дослідників із зазначеної проблематики, можна стверджувати, що більшість з них роблять висновок про неготовність УНР до війни. Основна відповідальність покладається на В. Винниченка як голову українського уряду, який не спромігся забезпечити оборону України і не підтримував заходи С. Петлюри з організації опору більшовицькому наступу. Натомість, не знімаючи відповідальності з В. Винниченка, В. Солдатенко основним винуватцем відсутності боєздатного національного війська вважає С. Петлюру, який, на думку вченого, провалив українізацію армії та створення національних збройних сил. Аналізуються причини та

наслідки конфлікту між В. Винниченком та С. Петлюрою, заходи останнього з розбудови української армії, його кроки по зміцненню обороноздатності України й підготовці до відсічі більшовицької агресії в листопаді–грудні 1917 р.

За роки незалежної України у вітчизняній історіографії досить детально відображено основні діяння керівників УНР у галузі військового будівництва. Подані причини першої радянсько-української війни та особливості перебігу подій у грудні 1917 р., а також важливі мотиви невдач національних військових формувань.

Спірними у новітніх наукових працях залишаються питання неготовності УНР до війни з РСФРР, її витоки та початок, невдачі в справі створення національної армії. Різняться думки науковців щодо боєздатності військових сил, як українських, так і радянських, їх чисельного складу. Розбіжності у цифрах є досить суттєвими і потребують подальшого уточнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Д. Перша війна Радянської Росії проти УНР 1917–1918. *Енциклопедія історії України*: т. 8: Па-Прик / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2011. С. 161–162.
2. Бойко О. Д. «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». *Енциклопедія історії України*: т. 6: Ла-Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. С. 495.
3. Бойко О. Д. Політичне протистояння Української Центральної Ради і більшовиків (жовтень – грудень 1917 р.). *Український історичний журнал*. Київ, 2003. № 4. С. 11–21.
4. Верстюк В. Ф. Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест. *Нариси*

- історії української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. С. 87–251.
5. Верстюк В. Ф. Українська Центральна рада й українізація військових частин російської армії. *Український історичний журнал*. Київ, 2012. № 3. С. 4–27.
6. Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.). *Український історичний журнал*. Київ, 2003. № 3. С. 63–81.
7. Гаврилюк Г. Г. Українська військова політика в 1917–1918 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1998. 17 с.
8. Гай-Нижник П. Микола Порш – державний і громадсько-політичний діяч, посол Української Народної Республіки в Німеччині. *Дипломатична та консульська служба через вимір особистості*. Київ, 2016. С. 125–146.
9. Гарчева Л. П. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917– поч. 1918 р.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. Львів, 1995. 54 с.
10. Гарчева Л. П. Про правомочність Всеукраїнського з'їзду Рад (Київ, 4–6 грудня 1917 року). *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 9. С. 227–232.
11. Голубко В. Армія УНР 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. 275 с.: іл.
12. Гоцуляк В. М. У боротьбі за соборну Україну: державотворча діяльність Симона Петлюри. Хмельницький: ХНУ, 2013. 202 с.
13. Губський С. Значення Брестського мирного договору (1918) для УНР в сучасній українській історіографії. *Україна та Німеччина: міждержавні відносини в 1918–1924 рр.*: збірник наукових праць. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2018. С. 40–52.
14. Єфремов С. Каїнове діло. *Нова Рада*. 1917. № 202. 6 грудня. С. 1.
15. Єшпанов В. С. Відносини між Радянською Росією і Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 1998. 16 с.
16. Ковальчук М. Боротьба військових сил Центральної Ради з радянськими частинами на Південно-Західному фронті (грудень 1917 р.). *Військово-історичний альманах*. 2013. Річник XIV. Число 1–2 (25–26). С. 9–28.
17. Ковальчук М. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки. URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/> (дата звернення: 09.07.2019).
18. Кудлай О. Проблеми військового будівництва доби Української Центральної Ради у сучасній українській історіографії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Збірник наукових статей / головний редактор В. Ф. Верстюк. Вип. 12. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 261–318.
19. Литвин С. Військо Центральної Ради: злочинна недбалість чи поріг можливого? *Воєнна історія*. 2007. № 1–3 (31–33). С. 9–15.
20. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. Київ: Темпора, 2010. 671 с.
21. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради. *Ленін В. І. Повне зібрання творів*: т. 35: жовтень 1917 – березень 1918. Москва: Видво політичної літератури, 1974. С. 143–145.
22. Нариси історії української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Наукова думка, 2011. Кн. 1. 390 с.
23. Савченко В. А. Дванадцять воєн за Україну. Харків: Фолио, 2006. 415 с.
24. Солдатенко В. Ф. Збройні сили в Україні (грудень 1917 р. – квітень 1918 р.). *Український історичний журнал*. 1992. № 12. С. 42–58.
25. Солдатенко В. Ф. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). *Український історичний журнал*. 1992. № 5. С. 38–51.

26. Солдатенко В. Ф. Україна: 1917 рік. Київ: Кріон, 2012. 211 с.

27. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Київ; Львів, 1996. 371 с.

28. Тинченко Я. Українські збройні сили: березень 1917 – листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). Київ: Темпора, 2009. 480 с.

29. Файзулін Я. Бій під Крутами – важливий епізод першої гібридної російсько-української війни. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/bii-pid-krutami-vazhliivii-epizod-pershoi-gibridnoi-rosiisko-ukrainskoi-viini-faizulin> (дата звернення: 09.07.2019).

30. Хміль І. В. Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих і солдатських депутатів 1917 р. *Енциклопедія історії України*: т. 1: А-В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. С. 658.

31. Щусь О. Й. Війна Радянської України за підтримки РСФРР проти УНР 1918–1919 рр. *Енциклопедія історії України*: т. 1: А-В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. С. 537–538.

REFERENCES

1. BOIKO, O. (2011). The First War of the Soviet Russia against the UPR in 1917–1918. In: *Pa-Pryk*, Vol. 8 of V. SMOLII, ed., *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 161–162. [in Ukr.]

2. BOIKO, O. (2009). “A Manifesto to the Ukrainian People with the Ultimate Requirements for the Ukrainian Council”. In: *La-Mi*, Vol. 6 of V. SMOLII, ed., *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, p. 495. [in Ukr.]

3. BOIKO, O. (2003). Political Confrontation between the Ukrainian Central Council and the Bolsheviks (October–December 1917). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (4). Kyiv, pp. 11–21. [in Ukr.]

4. VERSTIUK, V. (2011). February Revolution. Ukrainian Central Council. Brest. In: V. SMOLII, ed., *Essays on the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: In 2 Books*. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 87–251. [in Ukr.]

5. VERSTIUK, V. (2012). Ukrainian Central Council and Ukrainization of the Military Units of the Russian Army. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (3). Kyiv, pp. 4–27. [in Ukr.]

6. VERSTIUK, V. (2003). Ukrainian National Liberation Movement (March–November 1917). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (3). Kyiv, pp. 63–81. [in Ukr.]

7. HAVRYLIUK, H. (1998). *Ukrainian Military Policy in 1917–1918*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Kharkiv, 17 p. [in Ukr.]

8. HAI-NYZHNYK, P. (2016). Mykola Porsh: A State and Public-Political Figure, Ambassador of the Ukrainian People's Republic to Germany. *Dyplomatychna ta konsulska sluzhba cherez vymir osobystosti* (Diplomatic and Consular Service through a Personal Dimension). Kyiv, pp.125–146.

9. HARCHEVA, L. (1995). *Political Confrontation and Armed Struggle of Russia with Ukraine (1917–early 1918)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.02]. Lviv, 54 p. [in Ukr.]

10. HARCHEVA, L. (1999). On the Legitimacy of the All-Ukrainian Congress of Soviets (Kyiv, December 4–6, 1917). *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav* (University of Internal Affairs Bulletin), (9), pp. 227–232. [in Ukr.]

11. HOLUBKO, V. (1997). *UPR Army in 1917–1918. Formation and Struggle for the State*. Lviv: Kalvariia, 275 p. [in Ukr.]

12. HOTZULIAK, V. (2013). *In the Struggle for the United Ukraine: State-Building Activity of Symon Petliura*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi National University Press, 202 p. [in Ukr.]

13. HUBSKYI, S. (2018). The Meaning of the Brest Peace Treaty (1918) for the UPR in the Contemporary Ukrainian Historiography.

- In: *Ukraina ta Nimechchyna: mizhderzhavni vidnosyny v 1918–1924: Zbirnyk naukovykh prats* (Ukraine and Germany: International Relations in 1918–1924. Collected Scientific Works). Chernihiv: Siversk Center for Postgraduate Education, pp. 40–52. [in Ukr.]
14. YEFREMOV, S. (December 6, 1917). Cain's Work. *Nova Rada*, (202), p.1. [in Ukr.]
15. YESHPANOV, V. (1998). *Relations between the Soviet Russia and the Ukrainian People's Republic (October 1917 – March 1918)*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.02]. Kyiv, 16 p. [in Ukr.]
16. KOVALCHUK, M. (2013). The Fight between the Central Council Forces and the Soviet Units on the Southwestern Front (December 1917). *Viiskovo-istorychnyi almanakh* (Military-Historical Almanac), Yearbook XIV, Vol. 1–2 (25–26), pp. 9–28. [in Ukr.]
17. KOVALCHUK, M. *The Battle of Kruty: Famous and Unknown Pages*. [online] Available at: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/> [Accessed 9 July 2019]. [in Ukr.]
18. KUDLAI, O. (2016). Problems of Military Construction of the Ukrainian Central Council Era in Modern Ukrainian Historiography. In: V. VERSTIUK, ed., *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv. Zbirnyk naukovykh statei* (Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Collected Scientific Works), Vol. 12. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, pp. 261–318. [in Ukr.]
19. LYTVYN, S. (2007). Central Council Troops: Criminal Negligence, or the Threshold of the Possible? *Voienna istoriia* (Military History), ((1–3) (31–33)), pp. 9–15. [in Ukr.]
20. LOBODAIEV, V. (2010). *The Power of Revolution. Free Cossack Movements in Ukraine in 1917–1918*. Kyiv: Tempora, 671 p. [in Ukr.]
21. A Manifesto to the Ukrainian People with the Ultimate Requirements for the Ukrainian Council. (1974). In: V. LENIN, *October 1917 – March 1918*, Vol. 35 of *Complete Works*. Moscow: Vydavnytstvo Politychnoi literatury, pp. 143–145. [in Ukr.]
22. SMOLII, A., ed., et al. (2011). *Essays on the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: In 2 Books*. Book 1. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 390 p. [in Ukr.]
23. SAVCHENKO, V. (2006). *Twelve Wars for Ukraine*. Kharkiv: Folio, 415 p. [in Rus.]
24. SOLDATENKO, V. (1992). Armed Forces in Ukraine (December 1917 – April 1918). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (12), pp. 42–58. [in Ukr.]
25. SOLDATENKO, V. (1992). The Formation of Ukrainian Statehood and the Problem of the Armed Forces (March 1917 – April 1918). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (5), pp. 38–51. [in Ukr.]
26. SOLDATENKO, V. (2012). *Ukraine: 1917*. Kyiv: Krion, 211 p. [in Ukr.]
27. TYNCHENKO, Ya. (1996). *The First Ukrainian-Bolshevik War (December 1917 – March 1918)*. Kyiv: [n.p.]; Lviv: [n.p.], 371 p. [in Ukr.]
28. TYNCHENKO, Ya. (2009). *Ukrainian Armed Forces: March. 1917 – November 1918 (Organization, Number, Fighting)*. Kyiv: Tempora, 480 p. [in Ukr.]
29. FAIZULIN, Ya. *The Battle of Kruty as an Important Episode of the First Hybrid Russian-Ukrainian War*. [online] Available at: <http://www.memory.gov.ua/news/bii-pid-krutami-vazhlyvii-epizod-pershoi-gibridnoi-rosiisko-ukrainskoi-viini-faizulin> [Accessed 9 July 2019]. [in Ukr.]
30. KHMIL, I. (2003). The 1917 All-Ukrainian Congress of Peasant, Labor, and Military Councils of Deputies. In: A-B, Vol. 1 of V. SMOLII, ed., *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, p. 658. [in Ukr.]
31. SHCHUS, O. (2003). The War of Soviet Ukraine with the Support of the RSFSR against the UPR in 1918–1919. In: A-B, Vol. 1 of V. SMOLII, ed., *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 537–538. [in Ukr.]